

Vasilij Melik

LETO 1918 V SLOVENSKI ZGODOVINI

Referat s 24. zborovanja zgodovinarjev v Ptuju od 28. do 30. septembra 1988.

Zgodovina kot veda o preteklosti ima dve veliki nalogi: ugotavljanje dejstev in ocenjevanje dogodkov in procesov. O letu 1918 imamo mnogo spominov, monografij in člankov, vendar pa je še precej vprašanj in pogledov, ki čakajo raziskovalcev. Pri ugotavljanju dejstev in razmer nas dostikrat moti pisanje, kakor se je pojavilo po letu 1918, pisanje, ki se je prilagajalo novemu stanju, novi državi, novi gospodujoči ideologiji, gledalo na vse avstrijsko negativno, skušalo sebe in svoje predstaviti kot predhodnike jugoslovanstva, nasprotnike pa kot avstrijakante.

Glede ocene leta 1918 se najbrž vsi strinjamo, da je bilo to leto eno najusodnejših v slovenski zgodovini, po svojem pomenu primerljivo s pokristjanjenjem Karantancev okrog leta 750, s Trubarjevo odločitvijo za samostojen slovenski jezik in narod leta 1550, ali z začetkom boja očeta Marka Pohlina in drugih preroditeljev za enakopravnost slovenske kulture v evropski skupnosti narodov leta 1768.

Razlika med avstrijsko in protiaustrijsko orientacijo je bila pred prvo svetovno vojno drugačna, kakor pa si danes, po propadu monarhije, to predstavljamo. Če izvzamemo maloštevilne ekstremiste, absolutne nasprotnike Avstrije na eni strani in absolutne Avstrijce, tiste, ki jim je bila Avstrija vse, lastni narod pa nič, na drugi strani, je ogromna večina Slovencev (o ogrskih in beneških tu ne govorim) sprejemala Avstrijo kot danost, ob kateri neke bližnje uresničljive druge možnosti ni bilo, čeprav so ob mislih na slovanstvo sanjali o različnih rešitvah. Slovenci so živeli v avstrijskem svetu in njegovem prostoru, ki je predstavljal svojevrstno kulturno celoto. Najbolj so poznali nemško kulturo, toda s srcem so bili povsem navezani na slovanstvo. Prepričani o tisočletnem boju med germanstvom in slovanstvom so verovali v zmago slovanstva, ki bo nekoč prišla. Bili so navezani na dinastijo, vendar je bilo ob enem mnogim žal, da ni v davni bitki pri Dürnkrotu in Jedenspeignu zmagal češki Přemysl Otokar¹ ali da niso namesto celjskih grofov rajši izumrli Habsburžani. V Avstriji so videli varstvo pred aspiracijami Nemčije in Italije, zahtevali pa so njeno preureditev in enakopravnost narodov; s tako, kakršna je bila, niso bili zadovoljni, zlasti ne z dualizmom. Ob nadaljnji napačni politiki se jim je zdel mogoč tudi razpad države. Častili so cesarja kot najvišjo in nesporno avtoriteto, vzvišeno nad narodi in strankami, od njega so mnogi pričakovali državniške rešitve iz krize, ki je, kot se jim je zdelo, parlamentarizem ni bil sposoben dati. Ljubljanski župan Hribar je bil tri leta pred vojno prepričan, da ni daleč čas, ko bodo imeli Slovani v Avstriji prvo besedo, in še po vojni je zapisal v spominih, da bi Avstrija ne propadla, če bi se posrečil neoslavistični načrt za avstrijsko-rusko zvezo.² Za Hribarja, ki je bil odstavljen od županstva in med vojno zaprt in konfiniran, prav lahko rečemo, da je bil za Avstrijo in proti njej — bil je zanjo, kolikor je upal, da bo slovanska, bil je proti njej, kolikor je bila protislovanska.

¹ Tako že v delu Anton Krempl, Dogodivščine štajerske zemle, V Gradci 1845, str. 120 in naslednje.

² Glej Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 640, 642.

Nacionalni spopadi so postajali vedno hujši. Vendar so poleg nestrpnosti, mržnje in sovraštva živeli v istem času in v istem prostoru tudi razumevanje, sodelovanje in pripravljenost na kompromise, celo v politiki, kakor kažejo moravski in bukovinski sporazum, volilna reforma 1907 in še kaj. Vrsta najrazličnejših načrtov o tem, kako bi bilo treba preurediti Avstrijo, predstavlja pravo bogastvo misli, obenem pa svojevrstno priča na eni strani o krizi države, na drugi pa tudi o njeni življenjski sili, saj za umirajoče navadno ne delamo programov. Težko je reči, ali bi prevladali dezintegracijski ali nasprotni tokovi, če ne bi prišlo do 1. svetovne vojne. Vojna je vse odločila. Najbrž je bilo leto 1914 mnogo bolj usodno kot leto 1918, ki je le plačalo račun za to, kar je vojna sprožila.

Slovenci so v ustavni dobi izredno napredovali in postali pred prvo vojno povsem razvit narod z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, s povsem izoblikovanim jezikom in jasno politično voljo. Vendar so se upravičeno čutili zelo ogrožene od daleč močnejšega nemštva, zlasti na koroški in štajerski narodnostni meji. Pomoč so iskali v slovanstvu, v okviru slovanstva pa vedno bolj v jugoslovanski ideji. Ta je lahko zajemala vse južne Slovane, sedanje Jugoslovane brez Bolgarov ali pa samo avstro-ogrške Slovence, Hrvate in Srbe. Slovenci so z veseljem spremljali zблиžanje med Hrvati in Srbi in se vanj vključevali, tudi zato, ker so se bali, da bi jih Srbi in Hrvati izpustili iz svojih programov in načrtovali bodočnost sami zase, brez njih. Jugoslovansko idejo so sprejele vse tri slovenske stranke, vsaka na svoj način. Triumf te ideje je bila zmagovita prva balkanska vojna, za slovansko čustvovanje pa precejšen udarec »bratomorni« srbsko-bolgarski spopad. Vendar je bila ta motnja kmalu pozabljena. Ugled zmagovite Srbije je močno porasel. Kakor slovanska tako tudi jugoslovanska ideja ni bila nujno protiavstrijska. Vprašanje okvira ni bilo v ospredju tedanjih razglabljanj, le nam, ki vemo, da je bilo Avstrije kmalu zatem konec, se zdi, da bi moralo biti. Jugoslovanska ideja je bila avstrijska pri trializmu, protiavstrijska pri preporodovcih, lahko je povezovala zamisli federacije avstro-ogrskih narodov in balkanske federacije kot pri socialnih demokratih. Krek je menil, da bo do jugoslovanskega združenja gotovo prišlo, in je propagiral misel, da bi najprej dosegli svoj namen avstrijski Jugoslovani, balkanski pa bi se potem naslonili nanje.³ Ni pa se mu zdelo nemogoče tudi to, da bi avstrijski Jugoslovani ne dosegli svojih pravic in bi iskali naslonitve na balkanske rojake. Podobno, s čisto drugačnega stališča je računal avstrijski zunanji minister Berchtold, da bo prišlo do zedinjenja Jugoslovanov v okviru Avstrije in na škodo Srbije, ali pa pod zaščito Srbije na škodo Avstrije. Prav zato se mu je zdel obračun s Srbijo življenjska nujnost habsburške monarhije.⁴ Ta ideja je tudi sprožila prvo svetovno vojno.

Ne nujen, pač pa prevladujoče pogost znak jugoslovanske ideje je bilo mnenje, da so vsi Jugoslovani en sam narod ali da bodo to postali. Ta misel se je rodila iz teorije o političnem narodu, iz občutka manjvrednosti, češ, če so Nemci ob vsej množini narečij en sam narod, moramo biti tudi mi, iz ideje hrvaško-srbskega naroda, ki naj bi rešila vprašanje medsebojnih odnosov na Hrvaškem in ki so se ji priključevali tudi Slovenci, da ne bi izpadli iz skupnosti, pa iz naivnega prepričanja, da bo poudarjanje enotnosti enotnost tudi ustvarilo. Iz ideje o enem narodu ni nujno sledila težnja po enem jeziku, bila pa je z njim v zvezi. Občutek majhnosti in zaradi tega gospodarske nerentabilnosti slovenščine je povzročal razmišljanja o potrebnem ožjem ali širšem opuščanju slovenščine. Rojevale so se različne fantastične teorije. Filozof Aleš Ušeničnik si je predstavljal združitev Slovencev in Hrvatov: »oni bi nam dali svoj bolj razviti in bolj razširjeni jezik, mi bi jim dali premnogo elementov

³ Glej Ivan Dolenc, Koledar Družbe sv. Mohorja 1919, str. 104.

⁴ Glej Đorđe Dj. Stanković, Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje, 1, Beograd 1985, str. 130, 138.

svoje kulture«.⁵ Henrik Tuma je pisal, da stopa na dan »nov človek z drugačno kulturo duha, in izbaciva narečja manjših narodov«, zato bo »po politični združitvi in s pomočjo socialističnih mas« nastal na avstrijskem jugu skupen jezik.⁶ Tako je rasla med Slovenci miselnost, ki se je odpovedovala zdaj slovenskemu jeziku, zdaj slovenskim interesom, zdaj lastnemu ponosu. Pojavljale so se predstave o veličini srbske preteklosti in o ničvrednosti slovenske zgodovine. Kakor slovanska je bila tudi jugoslovanska ideja pri Slovencih povezana z zelo slabim poznavanjem jugoslovanskih narodov, njihovega življenja, problemov, značajev, tradicije, mentalitete. Veliko je bilo navdušenja, malo ali nič stvarnosti. Vse to se je pozneje močno maščevalo.

Ob začetku vojne je izbruhnil nemški nacionalizem z vso silo. Aretacije in zasramovanja zavednih Slovencev, tudi povsem lojalnih duhovnikov na Štajerskem in Koroškem, so napravile na ves narod porazen vtis. Zaradi teh razočaranj, izkušenj ali naravne previdnosti so slovenski politiki že kmalu začeli hladno in trezno iskati poti, ki bi zavarovale koristi slovenskega naroda, če zmaga ta ali oni bojujočih se taborov. Majska deklaracija, ki je zahtevala »na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega tujega narodnega gospostva in zgrajeno na demokratični podlagi«, se po svojem zahtevku ni dosti razlikovala od resolucije kranjskega deželnege zbora januarja 1909, ki je pozdravljala aneksijo v upanju, da je to »prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državno praven samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije«. Toda resoluciji iz leta 1909 ni sledila nobena akcija, majniški izjavi pa vedno močnejše deklaracijsko gibanje z zahtevo po popolni pravici do samoodločbe. V izredno zanimivem procesu so se na Slovenskem in drugod v monarhiji začeli ob stari državni oblasti pojavljati narodni sveti, ki so bili najprej zastopniki narodnih strank, potem pa vedno bolj organi oblasti, tako da je nastalo dvovladje, ki je trajalo, dokler ni stara oblast odšla. Vse do tega konca je le malokje prišlo do odprtih konfliktov. Tako je izginjal avstrijski okvir. Protiavstrijski radikalizem se je krepil ob nerazumevanju avstrijske in ogrske vlade za jugoslovansko vprašanje in ob mednarodnem položaju, ko so nazadnje vsi bežali s potaplajoče se ladje, da jih ne bi bilo mogoče šteti med premagance. Škof Jeglič je s svojo osebno avtoriteto bistveno pripomogel k porazu Šušteršičevega tabora in k zmagi Krekove in Koroščeve smeri, pa je še 5. novembra, po nastanku države Slovencev, Hrvatov in Srbov menil, da zveza z dinastijo še ni pretrgana.⁷

Vloga Slovencev v gibanju avstrijskih Jugoslovanov je bila močna. Jugoslovanski klub je štel ob majske deklaraciji 20 Slovencev, 11 Hrvatov in 2 Srba, predsednik je bil Korošec. Narodni svet v Ljubljani je bil prvotno zamišljen kot cislajtanski, vendar do vključitve Dalmacije ni prišlo.⁸ Sedež vrhovnega narodnega sveta je bil od začetka namenjen Zagrebu; tudi temu in s tem državi Slovencev, Hrvatov in Srbov je bil na čelu Korošec, vendar te zadnje funkcije v Zagrebu zaradi odsotnosti ni opravljal.

Srbski državi je širjenje v smer, ki se ji je zdela najbolj naravna, proti zahodu v Bosno, zaprla Avstro-Ogrska, širjenje proti jugu pa je pomenilo pot na ozemlja, kjer srbsko prebivalstvo ni bilo v večini. Samo odločitev velesil je preprečila, da si ni Srbija v balkanskih vojnah prisvojila severno Albanijo in s tem dohod do Jadranskega morja. Sporazum z Grčijo in poraz Bolgarije sta ji pridobila Vardarsko Makedonijo. Z osvobodilno mislijo se je v teh vojnah mešala želja po ozemeljskem širjenju brez ozira na prebivalstvo, naslonjena na zgodovinsko tradicijo, ekonomske potrebe in bagateliziranje manj razvitih.

⁵ Cas 7, 1913, str. 435, 436.

⁶ Veda 3, 1913, str. 372, 374.

⁷ Nova revija 7, 1988, str. 1093.

⁸ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, str. 244, 246.

Ena najbolj negativnih posledic velikih selitev prebivalstva v zvezi s Turki je, da ni mogoče potegniti nikakršne narodnostne meje med Srbi in Hrvati. Leta 1910 je bilo v Bosni in Hercegovini 43 % Srbov, v Hrvaški in Slavoniji 25 %, v Dalmaciji 16 %, toda le del Srbov je živel ob meji s Srbijo in Črno goro. Velik del jih je prebival precej na široko na hrvaški in bosanski strani zahodne bosansko-hrvaške meje in na jugu tedanje hrvaško-dalmatinsko-bosanske tromeje, torej zelo daleč od Srbije, del pa še drugod. Nekateri predeli so imeli močno srbsko večino, v nekaterih pa je bilo prebivalstvo močno mešano. Pomanjkanje narodnostne meje je imelo usodne posledice. Združitev vsega srbskega ozemlja je bila mogoča le na škodo sosedov in s kršenjem njihovih pravic. Tako Hrvati kot Srbi so si lastili vse bosansko-hercegovsko prebivalstvo ali pa vsaj njegov muslimanski del zase. Mnogim hrvaškim strankam se je zdelo nedopustno, da bi Srbi mogli biti na Hrvaškem nacija, nekatere so začenjale pravo vojno proti srbskemu imenu. Iz takih razmer so rasla trenja, prepiri, zlasti pa nerazumevanje, sumničenje in nezaupanje, ki ga tudi obdobja sodelovanja niso mogla pregnati. Ideja, da so Srbi in Hrvati en sam narod, ni prinesla konec težav. To nam jasno kažejo trenja med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom med prvo svetovno vojno. Srbska vlada je 7. decembra 1914 izjavila, da je ta veliki boj »v trenutkih, ko se je začel, postal obenem boj za osvoboditev in združitev vseh naših nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev«.⁹ Srbiji bi najbolj ustrezala razširitev srbskega državnega sistema (imena, ustave, zakonov) na novo ozemlje, Jugoslovanski odbor pa si je predstavljal združitev v novo državo. Večina politikov in znanstvenikov Srbije si je predstavljala, da mora biti v novi državi zagotovljeno Srbiji vodstvo, prevlada v vrhovih in upravi. Zato je bila za unitarizem, za enotno, centralistično državo, morda z lokalnimi samoupravami, nikakor pa ne za federalizem, avtonomijo in druge posebnosti Hrvaške in avstrijskih dežel, za različne zakonodaje. Take ideje so Srbi radi označevali kot nekaj tujega, tipično avstrijskega, torej negativnega. Kot argument proti federalizmu so navajali tudi srbsko prebivalstvo v Avstro-Ogrski in pomanjkanje srbsko-hrvaške narodnostne meje.¹⁰ Srbija ne bi pristala na to, da ne osvobodi in združi vseh Srbov, so rekli, pa tudi Srbi iz Avstro-Ogrske hočejo priti v Srbijo.¹¹ Konec koncev, je menil Pašić, ima Srbija pravico osvoboditi te avstro-ogrške Srbe — Hrvati in Slovenci pa naj potem napravijo kar hočejo.¹²

Srbski strani se je zdelo, da bo v novi državi večina srbska. Cvijić jo je računal na dobrih 60 %, Pašić še več.¹³ Tudi Trumbić je dejal na Krfu, da računa s srbsko večino in da mora zato poskrbeti za zaščito manjšine.¹⁴ Vendar je bilo po vojni vsega pravoslavnega prebivalstva brez Romunov, torej Srbov, Črnogorcev, Makedoncev, Rusov, le slabih 45 %.¹⁵ Druga stran je v Ženevi podarjala, da je avstro-ogrskih Jugoslovanov dvakrat toliko kot prebivalcev Srbije in Črne gore.¹⁶ Po prvem popisu prebivalstva in ureditvi mejá je znašal ta delež 62 %. Slovencev je bilo v kraljevini SHS za slabo desetino (9 %).

Jugoslovansko gibanje v antantnem taboru je po uspehih in moči zaostalo za češkoslovaškim. Glavni vzrok so bila trenja med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom. Podobna nasprotja so se kazala proti koncu leta 1918 v procesu združevanja države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo. Pri vseh teh trenjih ni bila enotna nobena stran. Mnenja so se spreminjala, v vsakem ta-

⁹ Ferdo Sišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1920, str. 10.

¹⁰ Stanković, str. 219.

¹¹ Dragoslav Janković, Jugoslovensko pitanje i krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967, str. 240.

¹² Stanković 1, str. 232; 2, str. 201.

¹³ Jovan Cvijić, Govori i članci, 2, Beograd 1921, str. 70. Stanković 1, str. 211, 231.

¹⁴ Janković, str. 246.

¹⁵ Prethodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini SHS, Sarajevo 1924, Uvod.

¹⁶ Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, Grada o stvaranju jugoslovenske države, Beograd 1964, str. 528.

boru so bile razlike. Srbijanska opozicija je včasih nastopila proti Pašiču, med avstro-ogrskimi Jugoslovani pa so dostikrat z rojaki iz Srbije potegnili Srbi, pa tudi med Hrvati in Slovenci je del sprejemal centralistične koncepte. Prav tako je na stališča vplival vsakokratni mednarodni položaj. Vprašanje je, kolikšen je bil pri italijanski nevarnosti delež resnične nevarnosti, kolikšen pa delež pritiska za rešitev v smislu Srbije. Pri vseh pogajanjih je imela Srbija nedvomno prednost, ki so jo dajale: lastna država, srbska manjšina v hrvaških deželah in Bosni, trdnejša stališča, poudarjanje lastne vrednosti, večje zavesti, osvobodilnega poslanstva, demokratične tradicije. Avstro-ogrski Jugoslovani so bili proti vsemu temu v nekakšni defenzivi. Pašić je bil poražen le pri ženevskem sporazumu, ki pa je takoj padel v vodo.

Srbija avstrijskih Jugoslovanov ni osvobodila. Njihov boj za svobodno državo se je intenzivno razvijal, ko je bila Srbija še trdno v sovražnikovih rokah. Sredi avgusta 1918 je nemško vrhovno poveljstvo ugotovilo, da je nadaljevanje vojne brezizgledno. Avstro-Ogrska se je obrnila 14. septembra z mirovno noto na vse vojskujoče sile, na solunski fronti, ki je bila v vsem vojnem dogajanju stransko bojišče, pa se je prav tega dne s topniško pripravo začela ofenziva. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je nastala 29. oktobra, Beograd pa je bil osvobojen tri dni pozneje in z njim skoraj vsa Srbija.

Združitev države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo je bila predvidena, ne vemo pa, kdaj bi do nje prišlo, če ne bi bila izsiljena. Izsilila jo je Srbija s stališči Srbov, pa tudi nekaterih drugih, v zagrebškem Narodnem svetu, pripravljen pa je bil tudi še drug način: proglašanje združitve s Srbijo v posameznih krajih. Tako je narodni svet v Banjaluki 27. novembra proglasil popolno združitev s kraljevino Srbijo.¹⁷

Ob splošnem navdušenju za združitev vsega jugoslovanskega ozemlja pa je bilo tudi nekaj drugačnih glasov. Naj omenim malo znan članek socialista ing. Antona Štebija v novembrski številki Demokracije. V njem pravi pisec: »Narodno-politična stremjenja imajo v svojem bistvu centrifugalne moči, ki povzročijo lahko pri malenkostnih diferencah velike učinke. Danes še nočemo pojmiti in uvideti te resnice, ker se bojimo, da bi pri tem spoznanju trpelo naše stremljenje po najširšem ujedinjenju. A gotovo je, da pride po kratkem času skupnega življenja med Slovenci, Hrvati in Srbi do narodno-političnih bojov, mogoče do srditejših, kakor so se le kdaj bili npr. med nami in Nemci. Saj je ravno jugoslovanska zgodovina polna takih bojov. Plemenske različnosti so energetske sile, ki se do danes še niso prav nič izenačile; zato ni upravičeno pričakovanje, da bo bodočnost očiščena narodnih bojov. K jugoslovanskemu narodu prištevamo Slovence, Hrvate in Srbe iz monarhije, Srbe iz obeh kraljevin, Bolgare in Makedonce. Ti deli morajo postati eno telo, pravi idealist. Dejansko je pa to združenje nemogoče, ker kljub enotnemu jeziku zijajo nepremostljivi prepadi med posameznimi plemeni.« To utemljuje z razliko v narodni psihi. Slovenci in Hrvati ima za slabe, nerodne politike, Srbe za zelo spretno, Slovence in Hrvate za solidne trgovce, »srbski trgovec je špekulant, brezobziren«. »Moje mnenje je,« pravi potem, »da je v interesu mirnega in naravnega razvoja države, da ostanejo Srbi onkraj Save, Donave in Drine zase v svoji hiši, v svojem gospodarstvu, in le Srbi tokraj te naravne meje naj tvorijo del jugoslovanske države, ker so tako pomešani med Hrvate, da jih ni mogoče izločiti iz tega telesa.«¹⁸ To mnenje je bilo takrat neuresničljivo in tako nenavadno, da je uredništvo, ki ga je vodila Štebijeva sestra Alojzija, dodalo, da se z izvajanjem avtorja o združitvi s Srbijo ne strinja.¹⁹

Rešitve po prvi svetovni vojni so uvrstile Slovence deloma med zmagovalce, deloma med poražence. Zmagovalci so bili, ker je bilo konec nemškega

¹⁷ Prav tam, str. 659.

¹⁸ Demokracija 1918, str. 256.

¹⁹ Prav tam, str. 263.

vodstva in nevarnosti germanizacije, ker je postala slovenščina edini jezik šol in uradov, ker je nastala slovenska univerza, ker se je v celoti uveljavil slovenski upravni in sodni aparat — vendar se je to zgodilo le na dveh tretjinah slovenskega narodnostnega ozemlja. Poraženci so bili v plebiscitu na Koroškem, poraženci so bili na ozemlju, ki ga je dobila Italija, zlasti poraženci so bili v Trstu, ki je bil sicer vedno italijanski, a pred vojno obenem tudi največje slovensko mesto. Poraženci so bili tudi v Jugoslaviji zaradi novega načina upravljanja in urejanja zadev. Veselju nad združitvijo z najbližjimi sorodniki po jeziku se je zelo naglo pridružilo razočaranje, razočaranje nad mentaliteto novega državnega središča, nad drugačnimi gospodarskimi in političnimi navadami, nad orientalno miselnostjo, kakor je to imenoval veliki srbofil Hribar,²⁰ nad centralizmom, ki je bil zaradi razlik v mentaliteti toliko bolj neznošen, nad nacionalnimi boji. Srbi, ki so leta 1918 odklanjali oznako Jugoslavija, češ da zmanjšuje srbsko vlogo in pomen, da diši po avstrijsčini in da se med Srbi ne bo udomačila,²¹ so se sčasoma odločili zanjo in postali nosilci jugoslovanske misli in imena. Govorjenje o srbskohrvatskoslovenskem narodu, enem narodu s tremi plemeni so bile včasih neškodljive fraze, včasih pa so resno ogrožale slovenske interese. Del Slovencev je podpiral centralizem, nastopal zoper vsakršno slovensko individualnost in vse slovenske težnje obsojal kot separatizem.

Po drugi svetovni vojni smo dobili socializem, federacijo, lastno republiko, ki je po ustavi celo suverena. Ob vseh velikih razlikah v družbi in državi pa so ostali mnogi problemi podobni kakor prej. Ostale so razlike v mentaliteti in kulturi, oddaljenost od Evrope in primitivizem sta se najbrž povečala, nacionalni problemi so se obogatili z novimi narodi, zlasti pa z novimi težavami, odnos med centralno oblastjo in republikami se je neprestano spreminjal. Sedanje prevladujoče tendence v smeri centralizacije so nam nevarne. Take države, kakor jo imamo ta trenutek, si gotovo nismo želeli. Ne vemo, kaj nam bo prinesel naslednji dan, vemo pa, da hočemo kot samostojen narod in še posebej zato, ker smo majhni, živeti na svojem ozemlju po svoji volji in na svoj način. Od uresničenja teh zahtev bo odvisna tudi naša ocena leta 1918.

Zusammenfassung

DAS JAHR 1918 IN DER SLOWENISCHEN GESCHICHTE

Vasilij Melik

Der Unterschied zwischen der pro-österreichischen und der gegen Österreich gerichteten Orientierung war vor dem Ersten Weltkrieg anders geartet als wir uns das heute vorstellen können. Die Slowenen lebten in einem Raum, der eine besondere kulturelle Einheit bildete. Am besten kannten sie die deutsche Kultur, ihr Herz gehörte aber dem Slawentum. In der Geschichte erblickten sie einen tausendjährigen Kampf zwischen Germanentum und Slawentum, letztendlich den Sieg der Slawen erwartend. In Österreich sahen sie den Garanten gegen die Aufteilung des slowenischen Territoriums zwischen Deutschland und Italien; mit der bestehenden politischen Situation, vor allem mit dem Dualismus konnten sie aber nicht zufrieden sein. Ivan Hribar war drei Jahre vor dem Ersten Weltkrieg davon überzeugt, daß die Zeit nicht weit sei, in der die Slawen in Österreich tonangebend sein würden. Von ihm, der als Bürgermeister von Ljubljana abgesetzt wurde und während des Krieges interniert war, könnte man sagen: Er war für und auch gegen Österreich — für Österreich in seiner Hoffnung, daß es slawisch werden würde, und gegen Österreich, insofern es antislawisch war.

Die nationalen Auseinandersetzungen nahmen ständig zu und wurden immer schärfer. Dennoch existierten damals neben Intoleranz, Haß und Feindschaft gleich-

²⁰ Hribar, str. 650.

²¹ Janković, str. 229—231, Stanković 1, str. 209, 220, 221.

zeitig auch Verständnis, Zusammenarbeit und Bereitschaft zum Kompromiß. Es läßt sich schwer sagen, ob nun — wenn es nicht zum Ersten Krieg gekommen wäre — die desintegrierenden oder die diesen entgegengesetzten Faktoren die Oberhand behalten hätten. Es war aber der Krieg, der alles entschied.

Den Slowenen gelang in den letzten 40 Jahren des vergangenen Jahrhunderts die Entwicklung zu einer voll entfaltetten Nation, kulturell und im Hinblick auf den politischen Willen anderen Nationen gleich. Jedoch fühlten sie sich zu Recht von dem weitaus stärkeren Deutschtum sehr bedroht, vor allem an der Kärntner und der steirischen Nationalitätengrenze. Hilfe suchte man im Slawentum, in diesem Rahmen aber immer mehr in der jugoslawischen Idee. Letztere konnte entweder alle Südslawen, die heutigen Jugoslawen, umfassen, oder aber nur die innerhalb Österreich-Ungarns lebenden Slowenen, Kroaten und Serben. Die Slowenen verfolgten mit Anteilnahme die sich anbahnende Annäherung zwischen Kroaten und Serben und schlossen sich, auch aus der Furcht heraus, jene könnten sie aus ihren Programmen auslassen und die Zukunft ohne sie planen, dieser an. Einen Triumph der jugoslawischen Idee stellte der Erste Balkan-Krieg dar. Die jugoslawische Idee war pro-österreichisch beim Trialismus, anti-österreichisch bei den Anhängern von Preporod, wies aber noch viele andere Varianten auf. Ein immer wiederholendes Kennzeichen der jugoslawischen Idee war die Meinung, alle Jugoslawen seien eine einzige Nation oder würden es doch werden. Das Gefühl der eigenen Kleinheit und wirtschaftlichen Bedeutungslosigkeit des Slowenischen ließ Gedanken aufkommen, es als Sprache in engerem und breiterem Sinne aufzugeben. So verbreitete sich unter den Slowenen eine Denkweise, den eigenen Interessen und dem eigenen slowenischen Stolz zu entsagen. Die jugoslawischen Völker, ihr Charakter, ihre Traditionen, ihre Mentalität waren den Slowenen nicht ausreichend bekannt. Die Begeisterung war groß, aber ohne jede Beziehung zur Wirklichkeit.

Mit Kriegsbeginn brach der Deutschnationalismus mit aller Kraft hervor. Arretierungen, Schmähungen und Verhöhnungen bewußter Slowenen, auch durchaus loyaler Pfarrer in der Steiermark und Kärnten, hinterließen bei der slowenischen Nation einen niederschmetternden Eindruck.

Wegen dieser enttäuschenden Erfahrungen und aus einer natürlichen Vorsicht heraus, begannen die slowenischen Politiker schon bald, sehr kühl und nüchtern kalkulierend, einen Weg zu suchen, der die Interessen der slowenischen Nation — ob nun die eine oder andere Seite im Weltkrieg siegen würde — wahren könnte. Auf die Deklaration der jugoslawischen Abgeordneten im Reichsrat am 30. Mai 1917 folgte eine stark zunehmende Deklarationsbewegung. In Slowenien und anderswo in der Monarchie begannen sich neben der alten Staatsmacht Nationalräte zu organisieren, die zunächst als Vertreter der Parteien in Erscheinung traten, später aber immer mehr als Organe der Macht. Die Doppelregierung währte solange, bis die alte Macht gewichen war. Der anti-österreichische Radikalismus wurde genährt durch das Unverständnis der österreichischen und ungarischen Regierung für die jugoslawische Frage und angesichts der internationalen Lage, bei der am Ende alle das sinkende Schiff verließen, um nicht den Besiegten zugerechnet zu werden.

Eine der negativsten Folgen der großen Bevölkerungsverschiebungen im Zusammenhang mit den Türken ist, daß keinerlei nationale Grenze zwischen den Serben und Kroaten gezogen werden kann. Im Jahr 1910 gab es in Bosnien und der Herzegowina 43 % Serben, in Kroatien und Slawonien 25 % und in Dalmatien 16 %. Eine Vereinigung des serbischen Gebiets war nur auf Kosten der Nachbarn und durch die Verletzung ihrer Rechte möglich. Sowohl die Serben als auch die Kroaten beanspruchten die gesamte bosnisch-herzegowinische Bevölkerung oder wengstens deren moslemischen Teil für sich. Vielen kroatischen Parteien kam es unzulässig vor, daß die Serben in Kroatien eine Nation darstellten. Aus solchen Verhältnissen erwachsen Auseinandersetzungen und Zwistigkeiten, vor allem aber ein Mißtrauen, das nicht einmal die Zeiten der Zusammenarbeit und die Vorstellung, Serben und Kroaten seien eine Nation, beseitigen konnte. Zwischen der serbischen Regierung und dem Jugoslawischen Ausschuß gab es ständige Auseinandersetzungen. Ähnliche Gegensätze machten sich auch Ende 1918 bei dem Prozeß der Vereinigung der Slowenen, Kroaten und Serben mit Serbien zu einem Staatsgebilde bemerkbar. Bei all diesen Spannungen bestand auf keiner der Seiten Einhelligkeit. Die Meinungen veränderten sich ständig. Es gab Unterschiede in jedem Lager. Serbien hatte allerdings einen Vorteil, der auf folgende Faktoren zurückzuführen war: die Existenz eines eigenen Staates, die serbische Minderheit in den kroatischen Ländern und in Bosnien, gefestigtere Standpunkte, Betonung des eigenen Wertes, eines stärkeren Nationalbewußtseins, der Mission der Befreiung, der demokratischen Tradition. Die zu Österreich-Ungarn gehörenden Jugoslawen befanden sich in eher in Defensive.

Serbien aber hat die österreichischen Jugoslawen nicht befreit. Deren Kampf für einen freien Staat nahm bereits intensiv Gestalt an, als Serbien sich noch fest in Feindeshand befand. Mitte August 1918 bezeichnete die OHL die Fortführung des

Krises als aussichtslos. Am 14. September folgte eine Friedensnote Österreich-Ungarns, am selben Tage aber begann mit der Vorbereitung der Artillerie die Offensive an der Salonikifront. Der Staat der Slowenen, Kroaten und Serben wurde am 29. Oktober ausgerufen, Belgrad aber wurde erst drei Tage später befreit.

Nur Vereinzelte, wie z. B. in der November-Nummer der Zeitschrift *Demokracija* der Ingenieur Anton Stebi, traten gegen die Vereinigung der österreichischen Jugoslawen mit Serbien mit der Begründung auf, in dem neuen Staat käme: es vielleicht zu noch heftigeren nationalpolitischen Auseinandersetzungen als ehemals zwischen Slowenen und Deutschen. Allgemeine Begeisterung herrschte dagegen für die Vereinigung des gesamten jugoslawischen Territoriums. Doch wissen wir nicht wann es zu einer solchen gekommen wäre, wäre sie nicht von seiten Serbien, der serbischen und einiger anderer Mitglieder im Zagreber Nationalrat erzwungen worden. Fraglich ist, in wie weit es sich bei den Argumenten, die die italienische Gefahr beschworen, wirklich um eine solche handelte, oder nur um eine geschickte Druckausübung. Man hielt jedoch hier noch ein anderes Mittel bereit: die Verkündung der Vereinigung mit Serbien in einzelnen Städten, wie etwa Banjaluka.

Die getroffenen Lösungen nach dem Ersten Weltkrieg reichten die Slowenen teilweise unter die Sieger und teilweise unter die Besiegten ein. Besiegte waren sie in Kärnten durch das Plebiszit und in jenem Gebiet, das Italien zugesprochen wurde. Sieger waren sie in etwa zwei Dritteln des slowenischen nationalen Territoriums. In diesem Gebiet wurde die Bevormundung der Deutschen abgeschüttelt und die Gefahr einer Germanisierung gebannt. Dort wurde das Slowenische alleinige Sprache in Schulen und Ämtern, die slowenische Universität entstand und der slowenische Verwaltungs- und Gerichtsapparat setzte sich durch. Doch machte sich bald Enttäuschung breit, Enttäuschung über die Mentalität, über das Wirtschaften und die Politik des neuen staatlichen Zentrums, über den Zentralismus, der gerade wegen der Unterschiede noch unerträglicher wurde. Nach dem zweiten Weltkrieg blieben bei allen großen Unterschieden in Staat und Gesellschaft eine Reihe von Problemen in ähnlicher Weise wie damals bestehen.